

# نویسندگان ۱

بنامی بزرگ دوره ماد

دیوید استرومن و مایکل روف

برگردان:

کاظم ملازاده

(استاد دانشگاه بوعلی سینا)

|                                                                                                                                       |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| استروناخ، دیوید Stronach.D                                                                                                            | DSR       |
| نوشیجان ۱: بناهای بزرگ دوره ماد/ دیوید استروناخ و مایکل رُف،                                                                          | ۵۵        |
| ترجمه: کاظم ملازاده-                                                                                                                  | م ۵ الف / |
| همدان: انتشارات دانشگاه بوعلی سینا؛ ۱۳۹۰.                                                                                             | ۱۳۹۰      |
| ۳۶۰ ص. مصور، جدول، نمودار. کتابنامه ص: ۲۴۱-۲۵۴                                                                                        |           |
| شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۲۸-۰۸۰-۱                                                                                                               |           |
| ۱. نوشیجان- حفاریها (باستان‌شناسی). ۲. نوشیجان -- آثار تاریخی. ۳. ملایر- آثار تاریخی. الف. رُف، مایکل، نویسنده همکار Roaf, Michael ب. |           |
| ملازاده، کاظم، مترجم. ج. عنوان                                                                                                        |           |
| ۹۵۵/۴۳۳۴                                                                                                                              |           |

|                |                                                                  |
|----------------|------------------------------------------------------------------|
| عنوان:         | نوشیجان ۱                                                        |
| مؤلف:          | دیوید استروناخ و مایکل رُف                                       |
| مترجم:         | دکتر کاظم ملازاده                                                |
| داوران علمی:   | دکتر سعید علی ناجر، دکتر کمال الدین نیکنامی، دکتر یعقوب محمدی فر |
| ویراستار ادبی: | دکتر یوسف آرام                                                   |
| ناشر:          | انتشارات دانشگاه بوعلی سینا                                      |
| مدیر مسئول:    | محمدجواد یداللهی فر                                              |
| چاپخانه:       | روشن                                                             |
| صفحه و قطع:    | ۳۶۰ - رحلی                                                       |
| نوبت چاپ:      | اول                                                              |
| تیراژ:         | ۱۰۰۰                                                             |
| قیمت:          | ۱۲۰۰۰ ریال                                                       |
| تاریخ انتشار:  | ۱۳۹۰                                                             |
| شابک:          | ۹۷۸-۶۰۰-۱۲۸-۰۸۰-۱                                                |
| شماره کتاب:    | م/۲۵۱                                                            |

کلیه حقوق برای انتشارات دانشگاه بوعلی سینا محفوظ است

مراکز فروش در همدان: ۱. دانشگاه بوعلی سینا، اداره انتشارات تلفکس: ۰۸۱۱-۸۲۷۴۴۴۲

۲. خیابان شهید حسین فهمیده، روبروی پارک مردم، فروشگاه اداره انتشارات

۳. خیابان مهدیه روبروی خانه معلم - انتشارات دانشجو

نمایندگی فروش در تهران: ۱. موسسه کتابیران، میدان انقلاب، خیابان لیانی نژاد غربی (بعد از چهار راه کارگر جنوبی)،

بعد از فروشگاه شیلان، پلاک ۲۳۷ تلفن: ۶۶۴۲۳۴۱۶-۶۶۴۲۳۸۷

۲. نوپردازان، خیابان شهدای ژاندارمری - بین فروردین و فخر رازی - پلاک ۲۰۴، ۶۶۴۹۴۴۰-۶۶۴۹۴۴۱، ۲۱

## فهرست موضوعات

| پیشگفتار مترجم                                                   | هفت |
|------------------------------------------------------------------|-----|
| پیشگفتار مولف                                                    | نه  |
| فصل اول : مقدمه                                                  | ۱   |
| پیشگفتار                                                         | ۳   |
| موقعیت جغرافیایی : تپه نوشیجان و دشت ملایر                       | ۴   |
| استقرارهای باستانی در دشت ملایر                                  | ۶   |
| موقعیت تپه نوشیجان                                               | ۸   |
| وجه تسمیه نام محوطه                                              | ۱۰  |
| توصیف محوطه                                                      | ۱۱  |
| اهمیت کاوشها                                                     | ۱۴  |
| گاهنگاری                                                         | ۱۹  |
| کارنامه کاوش‌های تپه نوشیجان (فصول ۱۹۶۷، ۱۹۷۰، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۷) | ۲۰  |
| شیوه کاوش و ثبت اطلاعات                                          | ۲۷  |
| برنامه انتشارات                                                  | ۲۹  |
| شیوه تدوین کتاب                                                  | ۲۹  |
| فصل دوم : معبد مرکزی                                             | ۳۱  |
| مقدمه                                                            | ۳۱  |
| بنای اصلی                                                        | ۳۲  |
| دیوارهای بیرونی                                                  | ۳۶  |
| ورودی معبد                                                       | ۳۹  |
| پیشخوان (اتاق 2A)                                                | ۴۲  |
| اشیاء مکشوفه از پیشخوان                                          | ۴۵  |
| وضعیت پوشش پیشخوان                                               | ۴۶  |
| اتاق زیر راه پله (اتاق 43)                                       | ۴۷  |

|    |                                        |
|----|----------------------------------------|
| ۴۹ | راه‌پله مارپیچی شکل (اتاق ۳)           |
| ۴۹ | اشیاء مکشوفه از راه‌پله (از اتاق ۳)    |
| ۴۹ | اتاق بالای پیشخوان (اتاق ۲)            |
| ۵۰ | اشیاء مکشوفه از اتاق ۲                 |
| ۵۱ | اتاق اصلی معبد (اتاق ۱)                |
| ۵۱ | توصیف کلی                              |
| ۵۱ | درگاه ورودی                            |
| ۵۳ | آتشدان                                 |
| ۵۶ | دیوارها                                |
| ۶۰ | کف جایگاه مقدس (اتاق ۱)                |
| ۶۰ | دیوارک ثانویه کنار آتشدان              |
| ۶۱ | عملیات انباشت                          |
| ۶۴ | اشیاء مکشوفه از داخل انباشت            |
| ۶۴ | پوشش اصلی معبد مرکزی                   |
| ۶۶ | اقدامات حفاظتی در معبد مرکزی           |
| ۶۷ | فصل سوم : معبد غربی قدیمی              |
| ۶۷ | مقدمه                                  |
| ۶۹ | دیوارهای بیرونی                        |
| ۷۲ | ورودی بنا                              |
| ۷۳ | اتاق ۴۰                                |
| ۷۶ | اتاق ۴۵ A                              |
| ۷۸ | راه‌پله مارپیچی ۴۴                     |
| ۸۰ | اتاق ۴۵                                |
| ۸۰ | اتاق ۴۶                                |
| ۸۶ | اقدامات حفاظتی در بنای معبد غربی قدیمی |
| ۸۷ | فصل چهارم: قلعه (مجموعه انبارها)       |
| ۸۷ | مقدمه                                  |
| ۸۸ | صفه خشتی                               |
| ۹۰ | دیوارهای بیرونی بنا                    |
| ۹۵ | ورودی بنا                              |
| ۹۶ | اتاق ۲۲                                |
| ۹۷ | اشیاء مکشوفه از اتاق ۲۲                |

|     |                                                          |
|-----|----------------------------------------------------------|
| ۹۷  | اتاق ۲۴ و ۲۰                                             |
| ۱۰۱ | اشیاء مکشوفه از اتاق ۲۴ و ۲۰                             |
| ۱۰۲ | اتاق ۲۳                                                  |
| ۱۰۵ | اشیاء مکشوفه از اتاق ۲۳                                  |
| ۱۰۵ | اتاق ۲۵                                                  |
| ۱۰۶ | اشیاء مکشوفه از اتاق ۲۵                                  |
| ۱۰۶ | اتاق ۲۶                                                  |
| ۱۰۷ | اشیاء مکشوفه از اتاق ۲۶                                  |
| ۱۰۷ | اتاق ۱۸                                                  |
| ۱۰۷ | کف فرو افتاده به داخل اتاق ۱۸                            |
| ۱۰۸ | اشیاء مکشوفه از اتاق ۱۸                                  |
| ۱۰۹ | ساخت و سازهای ثانویه در داخل و خارج بنا                  |
| ۱۰۹ | بررسی فرضیات مختلف در خصوص ماهیت بخش یا طبقه فوقانی قلعه |
| ۱۱۳ | عملکرد انبار                                             |
| ۱۱۳ | ترکیبی از عملکرد انباری و نظامی                          |
| ۱۱۴ | ترکیبی از عملکرد انباری و مسکونی                         |
| ۱۱۴ | کاربرد زیرساخت یا شالوده                                 |
| ۱۱۵ | عملکرد تشریفاتی                                          |
| ۱۱۶ | کاربرد مذهبی                                             |
| ۱۱۶ | اقدامات حفاظتی انجام شده                                 |
| ۱۱۹ | فصل پنجم: حیاط جنوبی، آب‌انبار و حصار                    |
| ۱۱۹ | مقدمه                                                    |
| ۱۲۰ | حیاط جنوبی                                               |
| ۱۲۲ | آب‌انبار                                                 |
| ۱۲۴ | فضاهای طاقدار جنوبی                                      |
| ۱۲۸ | خیابان جنوبی                                             |
| ۱۲۸ | درگاه حد فاصل خیابان جنوبی و حیاط شرقی                   |
| ۱۳۰ | حیاط شرقی                                                |
| ۱۳۲ | تغییرات صورت گرفته در دیوارهای بیرونی قلعه               |
| ۱۳۳ | انبارهای شمالی                                           |
| ۱۳۵ | فضاهای طاقدار غربی                                       |
| ۱۳۹ | فصل ششم: ناحیه شمالی                                     |

|     |                                                  |
|-----|--------------------------------------------------|
| ۱۳۹ | مقدمه                                            |
| ۱۳۹ | اتاق ۵۶                                          |
| ۱۳۹ | دیوار شرقی                                       |
| ۱۴۳ | دیوار شمالی                                      |
| ۱۴۳ | کف اتاق ۵۶                                       |
| ۱۴۳ | فرضیاتی برای بازسازی نقشه اتاق ۵۶                |
| ۱۴۵ | راه‌پله اتاق ۵۶                                  |
| ۱۴۶ | راه‌پله شمالی (ر.م.پ ۵۵)                         |
| ۱۴۷ | نتیجه‌گیری                                       |
| ۱۴۹ | فصل هفتم: تالار ستوندار و تونل                   |
| ۱۴۹ | مقدمه                                            |
| ۱۴۹ | تالار ستوندار                                    |
| ۱۵۳ | تونل                                             |
| ۱۵۳ | استقرار فرعی                                     |
| ۱۵۴ | روند کاوش در تالار ستوندار                       |
| ۱۵۵ | طرح و فهرست موضوعات گزارش                        |
| ۱۵۵ | بقایای معماری زیر تالار ستوندار                  |
| ۱۵۶ | ساخت و استفاده اولیه از تالار ستوندار            |
| ۱۵۶ | سکوی خشتی زیر تالار                              |
| ۱۵۷ | دیوارهای شمالی، شرقی و جنوبی تالار ستوندار       |
| ۱۵۹ | دیوار غربی                                       |
| ۱۶۱ | سقف و ستون‌ها                                    |
| ۱۶۳ | درگاه شمال شرقی                                  |
| ۱۶۴ | درگاه شمال غربی                                  |
| ۱۶۴ | اتاق ۳۸                                          |
| ۱۶۵ | اشیاء مکشوفه از تالار ستوندار و اتاق ۳۸          |
| ۱۶۵ | تونل                                             |
| ۱۶۸ | تاریخچه تونل                                     |
| ۱۶۸ | اشیاء مکشوفه از تونل                             |
| ۱۶۹ | نتیجه‌گیری                                       |
| ۱۷۱ | فصل هشتم: عملیات انباشت خشتی                     |
| ۱۷۱ | معبد مرکزی، حیاط جنوبی، خیابان جنوبی و حیاط شرقی |

|     |                                      |
|-----|--------------------------------------|
| ۱۷۲ | انباشت خشتی انتهای غربی محوطه        |
| ۱۷۲ | آب‌انبار و فراهم ساختن دسترسی به آن  |
| ۱۷۵ | روند پر شدن آب‌انبار و اتاق ۵۱       |
| ۱۷۵ | بقایای بالای حیاط جنوبی              |
| ۱۷۶ | عملیات انباشت خشتی: یک نگاه کلی      |
| ۱۸۱ | فصل نهم: نگاهی کلی به استقرار فرعی   |
| ۱۸۱ | مقدمه                                |
| ۱۸۳ | تالار ستوندار در دوره استقرار فرعی   |
| ۱۸۴ | آثار استقرار فرعی در نقاط دیگر محوطه |
| ۱۸۷ | فصل دهم: کلیات معماری تپه نوشیجان    |
| ۱۸۷ | مصالح مورد استفاده                   |
| ۱۸۷ | گیل                                  |
| ۱۸۸ | چوب                                  |
| ۱۸۹ | دیگر مصالح مورد استفاده              |
| ۱۸۹ | عناصر معماری                         |
| ۱۸۹ | دیوارها                              |
| ۱۹۰ | انحنای دیوارها                       |
| ۱۹۱ | شالوده‌ها، صفاها و کف‌ها             |
| ۱۹۲ | پشتبندها                             |
| ۱۹۲ | درگاه‌ها                             |
| ۱۹۳ | پنجره‌ها و حفره‌های هواکش            |
| ۱۹۵ | اجاق‌ها                              |
| ۱۹۵ | شیوه‌های دسترسی                      |
| ۱۹۵ | راه‌های ارتباطی                      |
| ۱۹۶ | راه‌پله‌های مارپیچی و راه‌پله‌ها     |
| ۱۹۷ | مسقف‌سازی                            |
| ۱۹۸ | ستون و معماری ستوندار                |
| ۲۰۰ | قوس‌های خشتی (تویزه‌های خشتی)        |
| ۲۰۲ | طاق‌ها و پوشش‌های ضربی               |
| ۲۰۳ | ایوان‌ها و طاق‌ها                    |
| ۲۰۵ | تزیینات دیواری                       |
| ۲۰۵ | تیرکشی‌ها                            |

۲۰۷

نیش‌های تزئینی

۲۰۹

دیگر تزئینات دیواری

۲۱۱

گونه‌شناسی بناها

۲۱۱

معابد

۲۱۳

قلعه‌ها

۲۱۴

تالارهای ستوندار

۲۱۷

فصل یازدهم: نتیجه‌گیری

۲۱۷

توالی ساخت و ساز

۲۲۷

ماهیت معبد مرکزی

۲۳۲

گاهنگاری

۲۳۷

مطالعات آتی مورد نیاز در نوشیجان‌تپه

۲۴۱

فهرست منابع

۲۵۵

فهرست اتاق‌ها و فضاهای معماری

۲۵۹

فهرست طرح‌ها و نقشه‌ها

تصاویر

www.ketab.ir



## پیشگفتار مترجم

دوره ماد به جهت تأثیرگذاری منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در تاریخ و تمدن ایران، از جایگاه شایسته‌ای برخوردار است. در سطح منطقه‌ای، مادی‌ها با تشکیل یک ساختار سیاسی قدرتمند و متحد ساختن اقوام ساکن مناطق مختلف ایران، زمینه را برای شکل‌گیری امپراتوری هخامنشی و تحولات فراوان سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و غیره فراهم ساختند و در سطح فرمانطقه‌ای با نقش کلیدی که در سقوط آشور به عهده گرفتند، نیمه غربی ایران و نیز مناطق گسترده‌ای از جنوب شرقی آسیای صغیر، بین‌النهرین و تا دریای مدیترانه را از سیطره قدرتی استعمارگر و خشن راهانیدند. مادی‌ها همچنین اولین دولت یا ساختار سیاسی ایرانی زبان را در فلات ایران شکل دادند که از این جهت در فرهنگ و تمدن ایرانی اهمیت خاص خود را دارند.

متأسفانه، به دلایل مختلف که در اینجا مجال پرداختن به آنها نیست، جنبه‌های مختلف ساختار سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و باستان‌شناسی ماد، به ویژه در حد فاصل سقوط آشور (۶۱۲ ق.م) تا برافتادن مادی‌ها به دست کوروش هخامنشی (۵۵۰ ق.م)، ناشناخته باقی مانده و امروزه با سؤالات و ابهامات فراوانی روبرو است. متأسفانه تا کنون از خود مادی‌ها هیچ مدرک مکتوبی به دست نیامده و عمده اطلاعات موجود مستخرج از منابع یونانی و آشوری است که با نواقص، تناقضات و ابهامات فراوانی همراه هستند. از دیدگاه باستان‌شناسی، محوطه‌های معدودی که بطور قطع بتوان آنها را به مادی‌ها نسبت داد، شناسایی و کاوش شده است. متأسفانه این محوطه‌ها تقریباً خالی از آثار هنری بوده و همچنین مربوط به قبل از دوره اصلی قدرت‌یابی ماد که با شکست آشور (۶۱۲ ق.م) شروع شده، می‌باشند. مطالعات در حوزه باستان‌شناسی ماد سابقه طولانی دارد، اما این مطالعات نتایج روشنگر زیادی نداشته است. شناسایی و کاوش محوطه نوشیجان از موارد نادری است که اطلاعات بسیار ارزشمندی در ارتباط با معماری، سفال و بناهای مذهبی ماد فراهم می‌سازد که در نوع خود منحصر به فرد است.

تپه نوشیجان در میانه دشت ملایر و ۶۰ کیلومتری جنوب همدان واقع شده و در فاصله سال‌های ۱۹۶۷ تا ۱۹۷۷ توسط هیأتی انگلیسی به سرپرستی دیوید استروناخ مورد کاوش قرار گرفت که در نتیجه آن، یک مجموعه معماری مهم مادی با ماندگاری منحصر به فرد کشف گردید. دوره اصلی استقرار در این محوطه از حدود ۷۵۰ ق.م شروع و حدود ۶۰۰ ق.م به پایان می‌رسد. مجموعه بناهای مکشوفه از جهات مختلف دارای اهمیت ویژه هستند: ماندگاری بی‌نظیر بناهای خشتی (به دلیل تمهیدات ویژه‌ای که ساکنان آنها به هنگام ترک محوطه به کار گرفته‌اند)، کشف حداقل دو بنای مذهبی و آتشدان سالمی که در داخل یکی از آنها به دست آمد، تکنیک‌های خاص و بدیع معماری (استفاده از طاق تویزه خشتی و فضاهای ایوان مانند و تزیینات متنوع

خشتی)، تنوع در طرح‌ها و گونه‌های معماری (معبد، تالار ستوندار، قلعه، انبار و غیره) و ... با توجه به تمامی موارد، می‌توان ادعا کرد که محوطه نوشیجان در باستان‌شناسی ماد و فراتر از آن، در باستان‌شناسی عصر آهن III یک محوطه کلیدی محسوب می‌شود.

خوشبختانه، کاوش در نوشیجان نیز به شیوه صحیح علمی انجام گرفته و اطلاعات به دست آمده نیز علی‌رغم وقفه‌ای که در انتشار گزارش‌های اصلی کاوش پیش آمده، به هنگام منتشر شده است. این اطلاعات قبل از انتشار گزارش‌های اصلی، در قالب ده‌ها مقاله در مجلات معتبر خارجی منتشر شده که متأسفانه موارد نادری از آنها به فارسی ترجمه شده است. گزارش اصلی کاوش، در قالب چهار کتاب برنامه‌ریزی شده که تاکنون دو مجلد آن منتشر شده است. مجلد نخست که کتاب حاضر برگردان فارسی آن است و به معماری مادی نوشیجان پرداخته است، در سال ۲۰۰۷ منتشر شده و مجلد دیگر که به اشیاء کوچک مکشوفه می‌پردازد، در سال ۱۹۸۴ و توسط جان کرتیس منتشر شده است. دو مجلد منتشر نشده دیگر به سفال نوشیجان و استقرار دوره اشکانی آن اختصاص پیدا کرده است.

کتاب حاضر مهم‌ترین بخش گزارش کاوش نوشیجان تپه است که اطلاعات آن برای علاقه‌مندان باستان‌شناسی دوره ماد، تاریخ معماری ایران و دانشجویان مقاطع مختلف باستان‌شناسی اهمیت بسیار دارد. بر همین اساس و با توجه به فقدان منابع مناسب باستان‌شناسی از دوره ماد، تصمیم به ترجمه و انتشار این کتاب گرفتم. ترجمه صحیح و علمی کتاب‌های تخصصی، علی‌رغم تصور تعدادی که بی‌مهابا وارد این عرصه شده و به ترجمه و انتشار کتاب‌های معتبر و تخصصی پرداخته‌اند، کاری است دشوار و حداقل لازمه آن تسلط به زبان مبدأ و مقصد و نیز تخصص مربوطه است که از بین مترجمان فعال در حوضه باستان‌شناسی کمتر کسی را می‌توان پیدا کرد که این سه توانایی را همزمان داشته باشند. مترجم کتاب حاضر ادعای تسلط به زبان انگلیسی و حتی فارسی را ندارد و امکان این وجود دارد که مرتکب اشتباهاتی در برگردان متن شده باشد، با این حال با توجه به تخصص علمی و نیز شناخت قابل قبولی که از محوطه نوشیجان دارم و نیز وسواس علمی زیادی که در ترجمه کتاب به کار بردم، امید دارم کاری نسبتاً بی‌نقص به جامعه باستان‌شناسی ایران ارائه کرده باشم. فقدان منابع علمی معتبر در زمینه باستان‌شناسی ماد و سرگردانی دانشجویان تنها هدف من در تقبل این کار پر زحمت و ورود به عرصه نه چندان سهل ترجمه بوده که امیدوارم مزایای بسیار کار، معایب آن را پوشش دهد.

کاظم ملازاده

همدان ۱۳۹۰

## پیشگفتار مؤلف

تپه نوشیجان در منطقه زاگرس مرکزی ایران واقع شده و در سال ۱۹۶۵ شناسایی شد و کاوش در آن از سال بعد آغاز گردید. در نتیجه کاوش‌های صورت گرفته، مجموعه چشم‌گیری از آثار معماری به دست آمد که به صورت قابل توجهی محفوظ باقیمانده بودند. بناهای مکشوفه، اولین سازه‌های معماری هستند که با اطمینان بالا می‌توان آنها را به مادی‌ها که حداقل از قرن ۹ ق.م به بعد این قسمت از غرب ایران را در اختیار داشتند، نسبت داد. مادی‌ها تا حدود زیادی به خاطر نقشی که در سقوط نینوا، آخرین پایتخت امپراتوری آشور، در سال ۶۱۲ ق.م داشتند و نیز به جهت پادشاهی بزرگی که بعد از آن تأسیس کردند و اساسی برای تشکیل امپراتوری هخامنشی در حدود ۶۰ سال بعد شد، شناخته شده‌اند. کاوش‌های نوشیجان به ویژه از این جهت اهمیت دارد که اطلاعات نادری در خصوص وطن اصلی مادها فراهم می‌کند و مهم‌تر اینکه این اطلاعات از وضعیت منطقه به اندکی قبل از تبدیل مادی‌ها به یکی از قدرت‌های تأثیرگذار شرق نزدیک مربوط شوند.

محوطه نوشیجان یک مورد استثنایی است. غیر معمولی بودن این محوطه قضاوت در مورد آن را دشوار می‌سازد؛ چرا که تاکنون محوطه‌های بسیار نادری از دوره ماد کاوش شده‌اند. در مرحله نخستین، در رأس تپه معبدی مرتفع و منفرد، با طرح غیر معمول چلیپاشکل (لوزی پلکانی) و یک فضای داخلی مقدس نیم‌چلیپا و آتشدانی که آتش مقدس در مراسم مذهبی بر آن فروزان بوده، وجود داشته است. سپس بنای دیگری در انتهای غربی محوطه ساخته شد که به احتمال بسیار آن هم معبد بود. در مرحله بعد، دو بنای دیگر شامل انبارهای مستحکم و یک تالار ستوندار به مجموعه الحاق شد. این چهار بنای بزرگ با حصار مدور در بر گرفته می‌شدند. در مراحل پایانی این استقرار، بخش زیادی از محوطه با سنگ و خشت انباشته شدند که حداقل بخشی از این اقدامات به منظور محفوظ نگه داشتن بناها بود. از این رو، تعدادی از درگاه‌ها، پنجره‌ها و حتی پوشش‌ها سالم کشف شدند.

متأسفانه هر چند کاوش‌ها به طور کامل به سرانجام نرسید، با این حال لازم به ذکر است که بخش قابل ملاحظه‌ای از محوطه کاوش شد. در حقیقت، کاوش این محوطه یکی از کامل‌ترین کاوش‌های انجام گرفته در محوطه‌های باستانی خاور نزدیک است. البته، کمیت و کیفیت بالای اطلاعات به دست آمده به اهمیت این کاوش‌ها می‌افزاید.

کتاب حاضر به توصیف بناهای بزرگ استقرار اصلی دوره ماد و جزئیات مربوط به انباشت آنها که حاکی از پایان استقرار اصلی در این محوطه است، می‌پردازد. با توجه به مدارک به دست آمده، ساخت و ساز اصلی و بناهای وابسته به آنها مرحله اصلی استقرار در نوشیجان را شکل داده و تاریخی از ۷۵۰ تا ۶۰۰ ق.م را به خود اختصاص می‌دهد.

کاوش در تپه نوشیجان با حمایت مؤسسه مطالعات ایرانی بریتانیا و در قالب ۵ فصل و در طی سال‌های ۱۹۶۷ تا ۱۹۷۷ انجام شد. البته، انجام این کاوش با حمایت مؤسسه‌ها و سازمان‌های مختلفی ممکن شد که از آن جمله‌اند: مؤسسه مطالعات ایرانی بریتانیا که حمایت و اعضای اصلی هیأت را فراهم ساخت؛ آکادمی بریتانیا، موزه بریتانیا، موزه آشمولین، موزه هنر متروپولیتن نیویورک و مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو. همچنین، حمایت‌های شرکت نفت ایران و سازمان ملی حفظ آثار باستانی این امکان را فراهم ساخت تا بتوانیم دو بنای مهم کاوش شده را مسقف کنیم.

برای کاوش در محوطه نوشیجان، مؤسسه مطالعات ایرانی بریتانیا مدیون مساعدت‌های وزارت فرهنگ و هنر ایران و نیز حمایت‌های ا. ا. پورمند، مدیرکل اسبق اداره باستان‌شناسی ایران، دکتر فیروز باقرزاده، مدیرکل اسبق اداره باستان‌شناسی ایران و نیز سه همکار دیگر، پروفیسور عزت‌الله نگهبان، دکتر باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی و دکتر س.م. خرم‌آبادی می‌باشد.

کاوش در تپه نوشیجان در طی تابستان سال‌های ۱۹۷۴، ۱۹۷۳، ۱۹۷۰، ۱۹۶۷ و ۱۹۷۷ به انجام رسید. فصل ششم برنامه‌ریزی شده برای این محوطه، بصورت همایش و فصل مطالعاتی مفید و مجزایی از تاریخ ۷ جولای تا ۷ سپتامبر در کالج وولفسون اکسفورد<sup>۱</sup> برگزار گردید.

در طول پنج فصل کاوش، بیش از ۴۰ نفر به عنوان اعضای هیأت کاوش به نوشیجان آمدند. دیوید استروناخ مدیریت هیأت و نیز تهیه بخش اصلی تصاویر گرفته شده را به عهده داشت. مایکل رُف که از آغاز کاوش عضو هیأت بود، از سال ۱۹۷۰ عهده‌دار معاونت هیأت بوده و معمار اصلی کشفیات از سال ۱۹۷۳ به بعد می‌باشد. روت استروناخ مسؤول سفالینه‌ها و نیز تهیه فیلم ۱۶ میلیمتری از روند کاوش بود. جان کرتیس، وارویک بال<sup>۲</sup> و

1 - Wolfson College

2- Warwick Ball

روزالیندهوول<sup>۱</sup> سرپرستی ترانسه‌ها را بر عهده داشتند. جان کرتیس همچنین به مدت سه فصل کار ثبت و ضبط داده‌های کاوش را بر عهده داشته است.

اعضای هیأت کاوش در سال ۱۹۶۷ عبارت بودند از: دیوید استروناخ، روت استروناخ، مایکل رُف، دیوید بیوار، اسکار ماسکارالا، اندریو ویلیامسون، سوزان برید و یان هرینگ. برای مدت کوتاهی جوفری هویت<sup>۲</sup> که تهیه نقشه منحنی میزان از تپه را عهده‌دار بود و دکتر والفرام کلایس، مدیر دوم مؤسسه باستان‌شناسی آلمان که نقشه بقایای کاوش شده را کشید، به هیأت پیوستند. نماینده اداره باستان‌شناسی ایران در این فصل علی‌اکبر سرفراز بود.

اعضای هیأت کاوش در فصل ۱۹۷۰ عبارت بودند از: دیوید استروناخ، روت استروناخ، مایکل رُف، جاف پینه<sup>۳</sup>، جمس هومفریس<sup>۴</sup>، کورا کریمر<sup>۵</sup>، هلن پوتامیانوس<sup>۶</sup>، جودیت پولار، کلاوس شیپمن، استوارت سوئینی، هروی وایس<sup>۷</sup>، هلگا شیپمن، آن سررایت<sup>۸</sup>، ساشا ترون<sup>۹</sup>، روماین داونی<sup>۱۰</sup>، جان هانسمن، رزماری ایللسون<sup>۱۱</sup> و منوچهر ایمانی نماینده مرکز باستان‌شناسی ایران.

اعضای هیأت کاوش در فصل ۱۹۷۳ عبارت بودند از: دیوید استروناخ، روت استروناخ، مایکل رُف، جان کرتیس، وارویک بال، جورجینا هرمن، مارگاریت بریان، ارنی هرینگ، کریستوفر پانچری<sup>۱۲</sup>، آلیسون پارسونز و محمد زمردیان نماینده مرکز باستان‌شناسی ایران.

اعضای هیأت کاوش در فصل ۱۹۷۴ عبارت بودند از: دیوید استروناخ، روت استروناخ، مایکل رُف، جان کرتیس، وارویک بال، روزالیندهوول، ریکی بورمن، پیتیر فرریس<sup>۱۳</sup>، دیوید فلمینگ، زهرا جعفرمحمدی، شارلوت مارتین، دانیال میلر، آلستایر نورثدج<sup>۱۴</sup>، وستا سرخوش، دیوید والکین‌شاو<sup>۱۵</sup>، روکسانا واترسون، فرانسیس وست، هایدو روزان و محمد زمردیان نماینده مرکز باستان‌شناسی ایران.

1- Rosalind Howell

4- James Humphries

7- Harvey Weiss

10- Romayne Downay

13- Peter Farries

2- Geoffrey

5- Kora Kremer

8- Ann Searight

11- Rosemary Ellison

14- Alastair Northedge

3- Geoff Payne

6- Helen Potamianos

9- Sasha Trone

12- Christopher Pancheri

15- David Walkinshaw

اعضای هیأت کاوش در فصل ۱۹۷۷ عبارت بودند از : دیوید استروناخ، روت استروناخ، مایکل رُف، جان کرتیس، روزالیند هوول، ریکی بورمن، دیوید فلمینگ، وستا سرخوش (کرتیس)، فرانسیس وست، مارتین چارلزورث. وستا سرخوش در فصل پنجم نمایندگی مرکز باستان‌شناسی ایران را نیز عهده‌دار بود.

کسانی که در فصل مطالعاتی ۱۹۷۹ (دوره‌ای که به تدارک مقدماتی داده‌های به دست آمده برای انتشار نهایی اختصاص داشت) حضور داشتند، عبارت بودند از : دیوید استروناخ، روت استروناخ، مایکل رُف، جان کرتیس، روزالیند هوول، وستا سرخوش (کرتیس)، ژان آرمسترانگ، پیرس بکر، ناتالی توبرت، برنارد اوکان و ونسا مارتین.

همچنین، لازم به تذکر است که کسان دیگری نیز بودند که در طول پنج فصل کاوش و نیز سال‌های بعد از آن در زمینه مستندسازی مواد به دست آمده از تپه نوشیجان همکاری داشتند که در اینجا باید از ژان بکر، پتر کاراپیتیان<sup>۱</sup>، پاملا کلارک<sup>۲</sup>، اولیور نیکولسون، الیزابت استون و کارل وودیس<sup>۳</sup> تشکر ویژه کرد.

نقشه‌ها و طرح‌های کشیده شده میدانی (که بسیاری از آنها برای چاپ توسط کورنلیا وولف<sup>۴</sup> و مایکل رُف طراحی مجدد شده‌اند) حاصل کار افراد مختلفی است. نقشه منحنی میزان تپه مربوط به جوفری هویت و اولین نقشه‌ای که از آثار مکشوفه در فصل ۱۹۶۷ تهیه شد، مربوط به والفرام کلایس است. همچنین، هرچند بسیاری از نقشه‌های بزرگ تهیه شده در فصل ۱۹۷۰ توسط جاف پینه کامل شده است، اما معمار حفاری در این فصل و نیز تهیه بسیاری از نقشه‌ها و طرح‌های مربوط به فصول بعدی یا به عهده مایکل رُف و یا وارویک بال بود. طرح‌های دیگر مربوط به جزئیات معماری توسط روزالیند هوول، سوزان بیرد، روماین داونی و کورنلیا وولف تهیه شده است. عکس‌های مورد استفاده در این کتاب نیز بیشتر توسط دیوید استروناخ گرفته شده است.

با توجه به اینکه بعد از پایان فصل پنجم کاوش شانس زیادی برای ادامه کاوش وجود نداشت، تلاش‌های ما در پایان سال ۱۹۷۰ بیشتر معطوف به تدارک انتشار بیشتر داده‌ها شد. در این ارتباط، اولین مساعدت بزرگ توسط خانم ام. ا. لیتایور<sup>۵</sup>، پژوهشگر مشهور در زمینه اسب‌سواری و یراق‌آلات اسب در دنیای باستان، که با اعطای مبلغی زمینه را برای مطالعات تخصصی بر روی بقایای حیوانی نوشیجان تپه فراهم ساخت، صورت گرفت. نتایج مطالعات پروفیسور ساندور بوکونی<sup>۶</sup> در خصوص استخوان‌های حیوانی بعدها در مجله *Iran* به چاپ رسید (1973 and 1978. Bökönyi).

1- Peter Carapetian

2- Pamela Clark

3- Carol Woddis

4- Cornelia Wolff

5- M.A. Littauer

6- Sandor Bökönyi

در تابستان ۱۹۷۹ کمک‌های مهم دیگری، از جمله اختصاص فضا، از طرف کالج وولفسون اکسفورد فراهم آمد. برای اقامت و تسهیلاتی که برای ۱۱ نفر از اعضای هیأت کاوش نوشیجان تپه فراهم آمد، ما بسیار مدیون ریاست و پرسنل کالج وولفسون هستیم.

بر اساس برنامه‌ریزی انجام شده، مقرر گردید گزارش نهایی در قالب چهار مجلد مجزا تهیه شود. در این ارتباط، سپاسگزار دکتر جان کرتیس (مدیر بخش خاور نزدیک باستان موزه بریتانیا) هستیم که مجلد سوم را زودتر منتشر نمود (*The Small Finds, The British Institute of Persian - I Jan III-Curtis, Nush E J*). از دو مجلد باقیمانده، یکی به سفال مکشوفه از دوره اصلی ماد و استقرار فرعی که بسیاری از سفالینه‌ها از این لایه به دست آمده است (جلد دوم) و دیگری به استقرار اشکانی محوطه (جلد چهارم) اختصاص پیدا خواهد کرد.

بخشی از کار تهیه جلد حاضر، در طول تابستان ۱۹۹۰ در برکلی انجام گرفت. در این مدت، نویسندگان فرصت کافی و ۲ ماهه‌ای را پیدا کردند تا با یکدیگر کار کنند. دکتر ژف زمینه این ملاقات را فراهم ساخت و تا زمان بازگشت خود به اکسفورد فرصت بیشتری داد تا بر روی این پروژه کار شود. انجام بخشی از کار نیز نتیجه مساعدت آقای فیروز مدن، حامی قدیمی مؤسسه مطالعات ایرانی بریتانیا بود که با اهدای مبلغی به نام همسرش، خانم امی مدن، زمینه انتشار نتایج کاوشهای نوشیجان را فراهم آورد.

نویسندگان همچنین از خانم ام. ای. گوریتز، معاون با سابقه مؤسسه مطالعات ایرانی بریتانیا که از زمان شروع کاوش در تپه نوشیجان مساعدت‌های زیادی در حق هیأت کاوش مبذول داشتند، نهایت تشکر را دارند. و در آخر، از خانم دکتر وستا سرخوش کرتیس، ویراستار همکار مجله ایران و از اعضای ارزشمند هیأت کاوش نوشیجان تپه در فاصله سال‌های ۱۹۷۴ تا ۱۹۷۷ که موافقت کردند ویراستاری این مجلد را انجام دهند، و نیز از کارولین میددلتون که تصحیح و حروفچینی این جلد را عهده‌دار بودند و از هیلاری گوپنیک که فهرست اعلام را تهیه نمودند، نهایت سپاسگزاری خود را اعلام می‌کنیم.